

LENGYEL ANDRÁS

Hatvany Lajos Pesti Naplója (1917–1919). I.

Az 1917 januárjától 1919 márciusáig terjedő alig több mint két esztendő rövid, de saját karakterű önálló szakasz a *Pesti Napló* sok évtizedes történetében.¹ E szakasz sajátosságai kétségkívül jórészt a lapot ekkor tulajdonló Hatvany Lajos (1880–1961) báró² személyes ambíciójából fakadtak, de ezt az ambíciót hiba lenne egy gazdag ember pénz-szóró magánpassziójaként kezelni. Hatvany ambíciója ugyanis, pénze s aktivitása következtében, a lap modernizációját, személyi és strukturális megújítását eredményezte – lényegében e változások készítették föl a lapot arra, hogy utóbb, Miklós Andor tulajdonába kerülve, az akkori idők legjelentősebb magyar sajtóirodalmának, az *Est-lapok*nak egyik tartóoszlopa legyen. Hatvany, a „cukorbáró”, persze nem volt igazi, professzionális újságíró, alkata és vonzalmi inkább politizáló irodalmárrá, semmint hagyományos értelemben vett újságíróvá tették. De laptulajdonosi, majd főszerkesztői szerepét komolyan vette, s időt, pénzt s energiát nem kímélve dolgozott azon, hogy a nagy hagyományú, de erősen elszürkült *Pesti Napló*ból elképzelései szerinti modern, jó lap legyen. Kétségtelen, a *Pesti Naplónak* így lett egy, a szokásosnál erősebb irodalmi színezete, s ez a „báró” keze (és pénze) nyomát mutatja, de a *Napló*, mint újság is, amely a folyó élet sodrában megjelenve nap mint nap informál és orientál, legalább olyan színvonalas volt. A szerkesztőségben dolgozó tekintélyes számú író ellenére sem lehet pusztá „irodalmárkodásnak” tekinteni mindazt, amit a *Napló* e két évben produkált.

¹ A lap történetének monográfiája még megírásra vár. A sajtótörténeti szituáció megértéséhez jó vázlat: KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. Bp. é. n., közelebről: 162–163. A korábbi, vegyes értékű irodalmat regisztrálja: *A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája (1705–1945)*. Összeáll. JÓZSEF Farkas, KÓKAY György, SINKA Erzsébet, H. TÖRÖ Györgyi, szerk. JÓZSEF Farkas. Bp. 1972. 150–153, 241–242.

² Hatványról l. NAGY Sz. Péter: *Hatvany Lajos*. Bp. 1993.

A lap átvétele

A *Pesti Napló* élén, főszerkesztőként 1917 elején Surányi József (1862–1918) állt³, aki mint a lapot kiadó részvénytársaság többségi részvényeinek birtokosa, a lap tényleges tulajdonosa is volt. Ekkor, mint az egykori híradásokból kiderül, valóságos irányítómunkát már nem végzett, a tényleges irányítás a felelős szerkesztő, a rutinos, de jellegtelen, „szürke” Liptai Imre (1876–1927)⁴ kezében volt. A lap igazgatója, az anyagi ügyek tényleges bonyolítója pedig Vári Dezső volt – Liptai is, Vári is Surányi bizalmi embereinek számítottak. Valamikor 1916 végén merült föl a terv, hogy a betegeskedő, fia halála miatt lelkileg is összeroppan, de egyébként kitűnő üzletember hírében álló Surányi eladja lapját. A tulajdonosváltáshoz vezető tárgyalások, egyáltalán az adásvétel részletei nem ismertek. Annyi bizonyos, 1917. január 13-án, a „Napi hírek” rovatban, közvetlenül az időjárási előrejelzés alatt, a 9. oldalon a főszerkesztő-tulajdonos elbúcsúzott az olvasóktól, „Surányi József udvari tanácsos, lapunk főszerkesztője a következő sorokat intézi a Pesti Napló olvasóihoz” fölvezetéssel:

„A mai napon elbúcsúztam a Pesti Napló olvasóitól, a laptól, amelynek tizenöt évig tulajdonosa és főszerkesztője voltam. Rendkívüli idők múltak el a nemzet felett, rendkívüli időkét élünk ma is, a Pesti Napló azonban e tizenöt év alatt irányában, meggyőződéseiben, elvhűségében nem változott. A hitem a régi, az ideáлизmusom sem esett csorba vagy rozsdá, de az egészséget megviselték a küzdelmek és az izgalmak és a háború engem is leterített, mint annyi más apát, aki daliás harcos kedvű fiát a hazának áldozta.

Vannak sebek, amikre nincs orvosság, vannak sebek, amiket nem gyógyít, de ronszol az idő. Másfél esztendeje érzem, hogy büszkeségem, gyönyörűségem, munkás életem szép ajándéka, a Pesti Napló semmi hasznomat nem veheti, betegségem és bánatom annyira lefoglal, hogy nincs időm, erőm a lappal törődni, a lapért dolgozni, együtt élni a lappal.

Ezért váltam meg a Pesti Naplótól, amely a mai napon új tulajdonost kapott, aki friss erővel, ambícióval igyekszik majd tovább fejleszteni, amit mi cselekedtünk, akik a lap felvirágoztatásához, nagyságához, népszerűségéhez, csekély tehetségünk szerint hozzájárultunk valamelyest.

Új tulajdonost kap a Pesti Napló, de kitűnő szerkesztőtársam és barátom, Liptai Imre továbbra is a helyén marad, úgyszintén tevékeny és buzgó igazgatótársam, Vári Dezső, ami biztosítja azt, hogy a lap kemény, meg nem alkuvó, ellenzéki iránya, a nemzeti demokrácia kiépítésére irányuló munkássága az marad, ami volt, nem változik.

Mint fiatal, tetterős férfiú léptem a Pesti Napló kötelékébe és mint meglelt ember mondok elérzékenyült szívvel búcsút a lap olvasóinak, szerkesztőségének és kiadóhivatalának. A Pesti Napló elvesztett, mint tulajdonosát, főszerkesztőjét, de mint szeretetteljes hívét és hűséges olvasóját megtart, amíg élek.”

³ Surányiról I. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. XIII.* Bp. 1909. 124–125., LENGYEL Géza: *Magyar újságmágnások.* Bp. 1963. 74–82., 89–90., valamint: [LAKATOS László] L.L.: *Surányi József.* = Pesti Napló 1918. júl. 18. 7–8., *Surányi József meghalt.* = Pesti Napló 1918. júl. 18. 10., gyászjelentése: Pesti Napló 1918. júl. 19. 10.

⁴ Liptairól I. *Új magyar irodalmi lexikon. II.* Főszerk. PÉTER László. Bp. 1994. 1227–1228.

E búcsúlevél nem mondja meg, ki lett az új tulajdonos, s a szerkesztőség Surányit búcsúztató, tevékenységét méltató sorai sem szólnak erről. Új főszerkesztő neve sem került föl a lapra (e poszt egy ideig még üres maradt), s az impresszumban a kiadó is a *Pesti Napló* részvénytársaság maradt. Ma már tudjuk azonban, hogy az új tulajdonos Hatvany Lajos, a vételi procedúra lebonyolítója pedig a Hatvany-Deutsch cég volt. Lengyel Géza, aki ez időben a *Pesti Napló* szerkesztőségében dolgozott, s a *Magyar újságmágnások* (1963) című könyve írásakor még magával Hatvany Lajossal is konzultálhatott a részletekről, úgy tudja: az ügylet lebonyolítója Hatvany sógora, Hirsch Albert, valamint bizalmasa, Herz Henrik volt. Hatvany Lajos ekkor „már nem emlékezett rá pontosan, hogy mennyi volt a vételár, de úgy tudta, hogy igen-igen jelentékeny összeg”⁵. Mindez Hatvany nagyvonalúságát és Surányi üzleti érzékét dicséri. A „báró” személyét a nyilvánosság elől ugyan elfödte az az üzleti konstrukció, amelyet Hirsch Alberték kidolgoztak, s amely továbbra is részvénytársaságként működött, a hír azonban az irodalmi világban gyorsan elterjedt. Kaffka Margit, aki ez időben férje mellett, Temesváron élt, már január 18-án így írt Hatvanynak: „Szívből gratulálok a jó vásárhoz, melyről már itt is hallottam – és örülök, hogy rám emlékezett mint íróra is, mint régi barátira is.”⁶ Majd később, nyíltan is fölveti: „Nagyon szeretnék egyébként beszélni egyszer magával; főleg a lapról és annak szándékairól”⁷. Január 19-én Tóth Árpád Debrecenből írja Hatvanynak: „Ami a Pesti Naplót illeti, örömmel állok a rendelkezésére”⁸, majd, konkrétan is: „Nagy Zoltántól, aki a napokban Pesten járt, hallom, mily kitűnő embereket szegődtetnek a laphoz, Kosztolányit, Karinthyt, öröm csak rágondolni is. Végre lesz egy kitűnő napilapunk! Adja isten, hogy Ön kitarson a lapnál, irányító munkásságától remek eredményeket várok.”⁹ Bródy Sándor pedig, egy keltezetlen, de ugyancsak ekkortájt írott levelében így reagált a vásárlásra: „Örülök a dolognak, bizonyosnak tartom, hogy magának gyönyörűsége és haszna lesz belőle. Ez az, ami magának kellett. A P. N. így is, ma is erősen különb a többi napilapnál, egyévi munka és befektetés – ... legyűrheti a P. Hirlapot. Üzletileg is jó a dolog.”¹⁰ S jellemző, hogy még Babits Mihály is, aki szintén tudott a vásárlásról, egyik – sajnos keltezetlen – levelében hasonlóképpen fogadta hírt: „Engedje meg, hogy ez alkalommal kifejezzem örömmömet azon, hogy egy nagy lap vezetését átvette: kétségkívül nyereség lesz ez az irodalom számára is!”¹¹

⁵ LENGYEL Géza: *i. m.* 90.

⁶ *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Szerk. HATVANY Lajosné. Bp. 1967. 217.

⁷ *Levelek*, *i. m.* 217.

⁸ *Levelek*, *i. m.* 217.

⁹ *Levelek*, *i. m.* 218.

¹⁰ *Levelek*, *i. m.* 219.

¹¹ *Levelek*, *i. m.* 221.

Az átmenet ideje

1917 elején a *Pesti Napló* elszürkült, megfáradt lap képét mutatta. Ez nyilván összefüggött a főszerkesztő-tulajdonos, Surányi József betegségével, a szerkesztésből való kikapcsolódásával, a háborús körülmények – egyebek közt papírhányt is produkáló – hatásaival, s a lehetőségeket behatárolta a szerkesztőség összetétele is: az igazán kreatív munkatársak korlátozott száma. Ezen a helyzeten a tulajdonosváltás, a lapnak Hatvany Lajos kezébe kerülése nem azonnal s nem egy csapásra változtatott. Egy ideig formálisan maga Hatvany nem is vette át a lap irányítását, a *Napló* tényleges irányítója – legalábbis a napi ügyeket illetően – a régi felelős szerkesztő, Liptai Imre maradt: Hatvany a jelek szerint csak az irodalmi irányítást¹² vette a kezébe. Ennek a jeleként fogható föl, hogy az első változások irodalmi jellegűek voltak. Hatvany a régiek mellé új munkatársakat szerződtetett, így mindjárt megszerezte pl. a *Napló*nak a Tóth Árpád emlegette Kosztolányi Dezsőt és Karinthy Frigyeset, akik nemcsak elsőrendű irodalmárok voltak, de újságíróknak is jelentékenyek. S nagy gondot fordított az írói gárda megnyerésére is: külsősként, de szerződéssel a laphoz kötve őket. E vonatkozásban, levelezése tanulsága szerint, Adytól Kaffka Margiton át Tóth Árpádig, vagy éppen Babits Mihályig tekintélyes névsor lenne adható. Az új írógárda föltűnése legelőször is a versrovatban mutatkozott meg. A tulajdonosváltás (1917. jan. 13.) előtti s utáni versanyag össze sem hasonlítható: a Hatvany-éra költői olyanok, mint pl. Ady, Babits, Kosztolányi, Szép Ernő, Karinthy, Tóth Árpád – a Nyugatnak is büszkeségei. S nemcsak a nevek nagyok, a versek maguk is jelentősek, az újonnan „beszervezettek” mindegyike reprezentatív verssel jelentkezett a *Napló* hasábjain.¹³ A változás egészében mégis lassú és részleges volt. Egy ideig még a régi szerzők „futottak” tovább. Nemcsak a svájci tudósító, Cobor Péter folytatta még egy ideig munkáját, nemcsak olyan szürkébb munkatársak írtak továbbra is a lapba, mint pl. Bakos Tibor vagy Lendvai István (előbbi utóbb is a szerkesztőség tagja maradt), a politikai publicisztika jellegadó „nevei” (Pető Sándor, Vázsonyi Vilmos) is maradtak még egy ideig.¹⁴ (Vázsonyi később, miniszterként, a lap ellenfele, bírálat tárgya lett.) 1917 januárjában és februárjában a lap szerkezetileg sem állt még össze, s az új profil kialakulását – visszafogva Hatvany irodalmi ambícióját – a papírkorlátozás, a lap terjedelmének kényszerű csökkentése is nehezítette. A békeidők nagy terjedelmű, vasárnap 32 oldalt is elérő lapszámai vékonyabbak lettek,

¹² Egy Babits Mihályhoz írott, 1917. februári levelében maga Hatvany ír arról, hogy ő „a Pesti Napló irodalmi rovatát” vezeti. Vö. *Hatvany Lajos levelei*. Vál. és szöveggond. HATVANY Lajosné és ROZSICS István. Bp. 1985. 304.

¹³ 1917. január 19. és febr. 20. közt pl. egyebek közt a következők publikáltak verset a lapban: Kosztolányi (jan. 19., jan. 26., febr. 1., febr. 8.), Ady (jan. 25., febr. 10.), Babits (jan. 30., febr. 4., febr. 20.), Somlyó Zoltán (febr. 1., febr. 13.), Lesznai Anna (febr. 2.), Szép Ernő (febr. 6.), Tóth Árpád (febr. 9.), Karinthy (febr. 16.).

¹⁴ Pető Sándor pl. még hónapokkal később is szerepelt a lapban; egyik tárcáját (*Mme Stiel a németekről*) 1917. máj. 11-én közölték.

s a hétköznapi 12, vasárnapi 16 oldal körül állandósultak. E kezdeti felemás helyzet lenyomata, hogy a tárcarovat, amely mint „olvasmány” az irodalmi igények legfőbb kielégítője volt, rendszertelenül jelent meg, bizonyos írások pedig, amelyek jellegüknél fogva ide lettek volna besorolhatók, mint pl. a „külsős” Schöpflin Aladár „magyar arcképei” s más cikkei, a laptest legkülönfélébb helyein, ötletszerűen betördelve jelentek meg. A „regény”, amelyet a *Napló* akkori szokás szerint folytatásokban közölt, s így egy-két hónapig folyamatos anyagot adott, szintén „kifutott” még. (A lap átvételekor egy „névtelen” külföldi szerző irodalmi érték nélküli fordított műve folyt; ezt, amikor a közlés a regény végére ért, már magyar szerző populáris, de színvonalas produkciója váltotta. A Hatvany-éra első, már saját választást tükröző regénye Gábor Andor *Doktor Senkije* lett.¹⁵ Az új érában Gábor egyébként más vonatkozásban is akceptált szerzője volt a lapnak: cikkel, verssel, versfordítással is föltűnt.) A váltás utáni első idők legfőbb előremutató vonása két mozzanatban jelölhető meg. Az egyik: Hatvany – ha már saját lapja volt – szerepelni is akart abban, s írásai szinte kezdettől föltűntek az új *Napló*ban. Irodalmi igényű tárcák, színházi kritikák, majd – igaz, már a kialakult föllállás körülményei közt – terjedelmes műveinek részletekben való publikálása még irodalmi ambíciója számlájára írható. De glosszái és politikai jellegű megnyilatkozásai már a politikacsinalás igényéről árulkodnak. Már az első időkben is föl-föltűnik, ami később általános lesz: a vezércikkek egy részét maga a tulajdonos írja. A másik mozzanat, ami e vonatkozásban megemlíthető az, hogy viszonylag hamar összeállt az a szűkebb gárda, amely a lap kulturális karakterét meghatározta. Az újak: Karinthy és Kosztolányi mellett itt elsősorban Harsányi Zsoltot, Lakatos Lászlót és Szini Gyulát kell megemlíteni. E csoport közös jellemzője, hogy valamennyien írók voltak, nem is akármilyenek (a maga idejében Harsányi is népszerű, valóságos közönségigényt kielégítő, „jegyzett” írónak számított), ám szorosan vett irodalmi produkciójuk mellett olyan műfajokat is műveltek, amelyeket az aktualitás-igény s az újságszerűség követelményei alakítottak ki, ugyanakkor hatásuk jórészt az írói kvalitásokból fakadt: az egyéni látásból, a képzeletgazdagságból, az írni tudásból. Ebben a gárdában, az egyéni kvalitásoknak megfelelően, elsősorban Karinthy és Kosztolányi játszott vezető szerepet – közülük is Karinthy volt a buzgóbb, s ő kezdte el korábban saját rovatai (pl. A függöny előtt) kialakítását is. (Sajnos, az egyelőre nem tudható, hogy névtelenül ki mit írt. Pedig a dolog jellegéből adódik, hogy Karinthynek is, Kosztolányinak is szükségképpen volt olyan feladata, amelyik névtelen írásokban realizálódott. Ezek, pl. a névtelen vezércikkek azonosítása későbbi, s egyáltalán nem könnyű feladat.) Az a műfaj, a rövid, egy hasáb körüli (olykor még rövidebb) rajz, amely tárgyát a folyó élet aktualitásaiból meríti, de nem közvetlen politikuma, hanem a dolgok fölszíne alá hatoló látásmódja révén érdekes, művelői kvalitásán áll vagy bukik. S mivel Kosztolányi és Karinthy kvalitása kétségbevonhatatlan volt, ráadásul Karinthy egy ironikus perspektívát is érvényesített írásaiban, e műfaj javának érvényessége nem múlt el egyik napról a másikra.

¹⁵ Gábor Andor regényét 1917. március 28-ától közölte a lap.

A „fözlállt” szerkesztőség összetétele; vezetése

A *Napló* igazi átalakulása a szerkesztőség belső, személyi összetételének átrendeződésével, az új szerepkörök kialakulásával történt meg. Ezt a folyamatot nyom követni nem egyszerű, hiszen – a kor hírlapi gyakorlatához híven – a *Napló*ban megjelent írásoknak is csak kisebbik hányada van névvel vagy szignóval megjelölve, s a jegyzett írásoknak egy része is szerkesztőségen kívüliektől származik: ezek vagy alkalmilag szerepeltek egy-egy írással a lapban, vagy bizonyos számú írásra szerződöttetett külsősök voltak, mint pl. Kaffka Margit. (Utóbbi csoportba elsősorban a tárcarovat szerkesztőségen kívüli, szerződöttetett írói tartoztak.) Szerencsénkre a budapesti újságírók egyesületének 1918-ra kiadott évkönyve összeállítást közölt a nagy pesti lapokról, s ebben a *Pesti Naplóról* Szini Gyula írt.¹⁶ Írása, amely – humoros formában, egy-egy vonást karikírozva – a szerkesztőség fölötti „seregszámhá”-nak tekinthető, a szerkesztőség minden tagjáról szól egy-egy utalás erejéig, s így rekonstruálhatóvá teszi az 1917 végi, 1918 eleji fözlállást. Eszerint a *Napló* gárdája ekkor már így alakult: A főszerkesztő s laptulajdonos „a báró”, azaz Hatvany Lajos volt (formálisan, impresszumban is föltüntetve csak 1918. február 24-étől jegyezte főszerkesztőként a lapot). A napi ügyeket összefogó, aprómunkával is foglalkozó szerkesztő Liptai Imre maradt, valóságos befolyása azonban nem mérhető föl. (Lengyel Géza szerint szürkeségével kirírt a többiek közül, 1918 vége felé gyakorlatilag meg is váltak tőle.) A napi ügyeket ténylegesen szervező, a szerkesztőségi fegyelmet erélyesen fönntartó segédszerkesztő Lukács Gusztáv Jenő volt – Szini leírásából kiderül, hogy ő még Hatvany ellenében is érvényesítette a munkatársakkal szembeni szigort. Mondhatnánk, ő volt a szerkesztőség „korbácsos” embere. Írni gyakorlatilag nem írt a lapba. A munkatársi gárda legnevesebb tagjai (s ez már jórészt Hatvany ambíciójának az eredménye) kétségekívül az írók voltak. Közülük magasan kiemelkedett a már Hatvany szerződöttette Karinthy és Kosztolányi. De e típusba tartozott a nyelveket beszélő, művelt, az újságírásban is otthonos Szini Gyula (akit Hatvany még Surányitól „örökölt”), maga is a *Nyugat* szerzője. Az ugyancsak művelt, rutinos, „öreg” Londez Elek, a saját olvasóközönséggel bíró, népszerű, de tagadhatatlanul kommerciális Harsányi Zsolt, a konzervatív ízlést kiszolgáló, íróként is termékeny Szomaházy István, vagy az újságíróként s íróként egyaránt megbízható színvonalon produkáló Lakatos László. Az írodalom s így az írók világához tartozott még a munkatársak közül Feleky Géza, Lengyel Géza és Tábori Kornél is, de ők – műveltségük és tájékozottságuk ellenére – már inkább az írodalom szornalisztikusabb övezeteiben mozogtak igazán otthonosan. A vezércikkeket, Szini szerint, Feleky Géza, Lakatos László és Lengyel Géza írta, de tudjuk, mert maga a lap anyaga tanúsítja, hogy Hatvany ugyancsak írt ilyen cikkeket (ő szignálta is írásait, így azok azonosíthatók). S szövegkritikai megfontolások alapján állítható, hogy bár névtelenül,

¹⁶ SZINI Gyula: *Pesti Napló*. In: *Budapesti Újságírók Egyesülete Jubiláris almanach* [Bp. 1918.] 114–122.

de Kosztolányi is jeleskedett e műfajban. Mellettük a munkatársak többsége már „szürkébb”, ismeretlenebb „név”, de a napi újságírás terhét jórészt mégis ők hordozták: Dr. Szilágyi Hugó, aki a fővárosi rovat vezetője volt, Dr. Szegő Elemér, aki a közgazdasági rovatot irányította s komoly súllyal bírt, Tölgy László, aki a lap „politikusi” közé tartozott (s – ez csak mint érdekesség említhető meg – a József Attila-életrajzból ismert Gyömrői Editnek volt a férje, portréját pedig Moholy-Nagy László festette meg). Ugyanebbe a csoportba tartozott a hasznos és nélkülözhetetlen, a maguk módján a lap alapkarakterét is megadó cikkek sorát jegyző Diószeghy Tibor, Kardos István, Losonczy Zoltán, Bakos Tibor, vagy a munkájával szintén jelen levő, de a napi feladatokba belesüllyedő s így nehezebben azonosítható Herczeg Géza, Olty Antal, Balla Ernő. De fontos szerepe volt a gazdasági rovat anyagait író Balkányi Bélának és Bodó Pálnak; a zenei rovat vezetőjének, az egész rovatot jórészt maga író Kacsóh Pongrácnak (akit ma zeneszerzőként ismerünk!), a színház rovat mindenésének, Kulinyi Ernőnek (akit szintén a könnyű műfaj egyik termékeny szerzőjeként tartunk számon) is. Külön kasztot alkottak a külföldi tudósítók, akik ugyan fizikai valójukban távol voltak a szerkesztőségtől, de nagyon is a laphoz tartoztak. A hírszolgáltatás, amelyet magas szinten végeztek, a háborús körülmények között kivált fölértékelték őket, hiszen anyagaik ablakot nyitottak az egyébként háború tagolta nagyvilágra. Szini a berlini tudósítót, Holländer Sándort említi meg, s Lendvay Károlyt, de magából a lapból tudjuk, hogy mások, így pl. dr. Glück Károly és dr. Szabó István is e gárdához tartozott. 1918 elején új, fiatal munkatársként szerepel Szini szemléjében Jakobovics Jenő és dr. Szőke Sándor; az is tudható, hogy ekkor a szerkesztői üzenetek s a löversenytippek gazdája Zettner Ödön volt, s a szerkesztőséghez tartozott, bár szoros értelemben nem volt újságírónak tekinthető a fordító Réti Vilmos és a rajzoló Boriss László. (Mindkét utóbbi munkatárs szerepe a hírszolgáltatásban volt fontos és nélkülözhetetlen. Munkakörük léte a szerkesztőségen belüli szerepek körök differenciálódásának és szakszerűsödésének a jele.) Réti a külföldről érkező anyagokat, pl. politikusok beszédeit fordította több nyelvről is, Boriss pedig a háborús eseményeket bemutató térképvázlatokat készítette, valamint más, grafikust igénylő munkákat végzett a lap számára.

A szerkesztőség összetételének ez a mégoly hevenyészett vázlata is több mindent elárul. Jelzi mindenekelőtt azt, hogy a *Napló* szerkesztősége a kor magyar viszonyaihoz mérten jelentős létszámú, nagy szerkesztőség volt. Valamilyen szerepkörben a szorosan vett lapcsinálás több mint harminc főt foglalkoztatott. Az is figyelemre méltó, hogy e gárdában jelentős a kreatív munkatársak aránya, az összlétszám több mint egyharmada pl. professzionális író volt – s akkor még nem számítottak e körbe azokat, akik – mint pl. Bodó Pál – maguk is írói ambíciókat melengettek, de igazi írók később sem lettek, vagy – mint Kacsóh és Kulinyi – inkább más művészeti területek képviselőinek tekinthetők. Az úgynevezett írni tudás e típusnak csak egyik jellemzője volt, valójában széleskörűen művelt, nyelveket beszélő, több tudásterületen is otthonosan mozgó emberekről volt szó. Lengyel Géza, saját tapasztalatairól beszámolva, megjegyzi, hogy a vezető munkatársaktól – egyéb kvalitásokon túl – megkívánták egy vagy két idegen nyelv használatát,

a külföldi sajtó rendszeres olvasását. S nyilvánvalóan nem véletlen, hogy a munkatársak közül jó néhányan doktori címmel is rendelkeztek.

Ha ehhez a gárdához hozzászámítjuk azokat az írókat, akik nem voltak a szerkesztőség tagjai, de akik – Szini szerint – már-már hozzátartoztak a *Napló*hoz (Bródy Sándor, Csathó Kálmán, Hevesi Sándor, Gábor Andor, Szép Ernő, Szomory Dezső, Farkas Imre), illetve mindazokat, akik kisebb-nagyobb rendszerességgel tárcát írtak a lapnak, akkor egy igen erős irodalmi s kulturális szín jelenlétét érzékelhetjük.

Az infrastrukturális háttér

A Surányi-érában a *Pesti Napló* szerkesztősége a Vilmos császár úton volt, a lapot pedig a Nap Nyomda Részvénytársaság nyomdájában nyomták. A Hatvany-érában bekövetkező változások s fejlesztések jele, hogy ez az örökölt helyzet nem sokáig maradt fenn. A lap előállítására már 1917. május 14-én átkerült egy másik, nagyobb teljesítményű, jobb nyomdába. A lap aznapi impresszuma jelzi is ezt a változást: „Nyomatott az »Újságüzem« könyvkiadó- és nyomda r.-t. körforgógépein, Budapest, Röck Szilárd-utca 9. Telefon: József 5–93. és József 33–65.” A lap nyomása ezzel valóban tisztább, szebb lett, a tipográfiai kép pedig rendezettebb. Hogy e nyomdaváltás milyen költségekkel járt, s milyen anyagi kondíciókat igényelt fönntartása, nem tudjuk; ennek tisztázása a későbbi kutatás feladata. Háttérében nyilvánvalóan a Hatvany-Deutsch cég tőkeereje állott. S minden jel szerint erre vezethető vissza a székház-épület cseréje is, pontosabban a szerkesztőségnek és a kiadóhivatalnak egy új, nagyobb és korszerűbb épületbe való költözése. Erre 1917. augusztus elején került sor, de a beruházások volumenéből következtetve valószínű, hogy a költözés terve már a tulajdonosváltáskor fölmerült, s készülték rá. A lap augusztus 5-i száma adta hírül, hogy: „A Pesti Napló hétfőn [azaz: 6-án] új helyiségébe költözik.” (15.) Ugyanekkor számoltak be arról is, hogy: „Szerkesztőségünk hétfőtől kezdve a Rákóczi-út 18. számú modern palotában lesz. Kiadóhivatalunk – technikai akadályok miatt – rövid ideig még régi helyiségünkben marad.” S hogy milyen az új „otthon”? – erről is szól, dicsekedve, a hirdetés:

„Minden módot és minden eszközt megteremtettünk ahhoz, hogy hírszolgálatunk teljes erejével érvényesülhessen. Kiváló művészek tervezték a berendezést és a legkifűnőbb műiparosok dolgozták ki a terveket. Gondot fordítottunk arra, hogy új otthonunkban művészi ízlés érvényesüljön és emellett a modern technika minden vívmányával felszerelten szolgálja munkánkat, amelyet a háború ezer korlátja megnehezít.”

A technikai fejlesztés egyik eleme a telefonösszeköttetés átszervezése, radikális bővítése volt:

„telefonszámaink is megváltoznak. József 62–30, József 62–31 és József 62–32 telefonszámaink már működésbe vannak. József 62–33, József 62–34, József 62–35 és József 62–36 telefonszámaink állomásait harminckét mellékállomással most szerelik föl, ezek csupán néhány nap múlva lesznek használhatók.”

Az új épületbe költözés nyilvánvalóan a reprezentálást is szolgálta, de nemcsak azt. A fejlesztés, amibe Hatvanyék belekezdtek, maga is megkövetelte az infrastruktúra bővítését, korszerűsítését. Ez kiderül abból, amivel maga a lap indokolta a költözést:

„Elhagyjuk a régi, megszokott szerkesztőségi helyet, amelynek falai közé ma már nem tud beleilleszkedni az a hatalmas lendület, amely rohamos fejlődésnek vitte a Pesti Napló-t. Hírszolgálatunk kiterjedése, munkánk hallatlan megnövekedése múlhatatlanul szükségessé tette, hogy új, nagyméretű szerkesztőségbe vigyük át munkánkat és ezzel is világvárosi méretek alapjait vessük meg.”

Természetesen ez az érvelés nemcsak híradás a történekről, önreklám is. A lényeg, a tendencia azonban bizonyosan hiteles e leírásban.

A költözés befejezésére hamarosan sor is került. A lap 1917. augusztus 17-én, „A Pesti Napló új helyiségei” címmel adta tudtul ezt:

„Mint már megírtuk, a Pesti Napló szerkesztősége augusztus elején új helyiségeibe költözött, a Rákóczi-út 18. számú házba. A szerkesztőséget most követte a kiadóhivatal is, mely néhány napig még, az átalakítási munkálatok miatt, a régi helyiségben működött. Ezzel teljesen be van fejezve a költözködés s a Pesti Napló minden helyisége, szerkesztősége és egész kiadóhivatala is a Rákóczi-út 18. szám alatt van.”

A régi cím s a régi telefonszámok ezzel érvényüket veszítették. Ebből a hírből derül ki, hogy a már korábban beharangozott, s most már egészében működni kezdő telefonvonalak hogyan oszlottak meg a szerkesztőségen belül. A József 62–32 a felelős szerkesztő, azaz Liptai Imre száma volt, a 62–30 az igazgatóé, azaz Vári Dezsőé, a 62–33, 62–34, 62–35 és a 62–36 pedig a „Pesti Napló szerkesztőségének és kiadóhivatalának központja 33 mellékállomással”. A munkatársakat tehát az utóbbi négy számon lehetett hívni, s arról a számról kapcsolták azt a mellékállomást, amelyen az illető újságíró elérhető volt.

A lap helyiségeiről, kis erőfeszítéssel, Szini Gyula már idézett cikkéből¹⁷ lehet némi képet alkotni. Ami bizonyos: az épületbe egy portáson keresztül lehetett bejutni, aki portásfülkében, telefonnal főszerelve örködött a szerkesztőség fölött (114.). A felelős szerkesztőnek, Liptai Imrének külön szobája volt (115.), s külön szoba jutott Hatvany Lajosnak is (118.). A munkatársak több, de pontosan meg nem határozható számú szobában helyezkedtek el. Annyi azért kiderül a leírásból, hogy volt egy szobája „a politikusoknak”, azaz a politikai témáról író újságíróknak (itt, mások mellett, pl. Tölgy László dolgozott) (116.), külön szobája volt dr. Szegő Elemérnek, aki, munkaköréből következően, fontos gazdasági tárgyalásokat is folytatott, s egy másik szoba az ő embereié, Balkányi Béláé és Bodó Pálé volt (ez volt a „közgazdászok szobája”) (120.). A zene, ill. színház rovat két munkatársának, Kacsóh Pongrácnak és Kulinyi Ernőnek szintén együtt jutott egy

¹⁷ Vö. a 16. sz. jegyzetben leíratokkal.

közös szoba (120.). Lehetséges, hogy a nevesebbek közül más munkatársak is így, kettesével voltak elhelyezve. Talán ilyen két asztalos, közös helyiségben dolgozhatott Kosztolányi és Karinthy is. Ez azonban inkább csak sejtés, Szini leírásából csak az derül ki, hogy biztosan volt egy nagyobb szerkesztőségi szoba is, „karzattal” (119.); ez afféle központi terem lehetett. A szerkesztőségen belül külön szobája volt a gépirónóknak is, akik éjfélig dolgoztak (118.), a vezércikkírók (pl. Lakatos, Feleky, Lengyel) nekik diktálták cikkeiket. (Csak zárójelben jegyzendő meg, hogy a cikkeket az újságírók többnyire maguk „körmölték”, tehát nem gépbe írták, de valószínű, hogy – már csak az előzetes cenzúra megkövetelte kézirat ellenőrzés miatt is – a kézzel írott cikkek egy része, pl. a politikailag kényesebb hosszabb szövegek a gépirónókhöz kerültek, s cenzúráztatni már a legévelt kéziratot vitték.) Szini leírásából nem egyértelmű, elfértek-e egy szobába a gépirónók. Ha ők nem több szobában dolgoztak, akkor az a valószínű, hogy a vezércikkírók egyike-másika, pl. a Szini emlegette Lakatos László a saját szobájában diktálta gépbe cikkét.

Szini elszórt utalásaiból az is kiderül, hogy az újságíróknak ún. amerikai íróasztaluk volt, minden asztalon telefonkészülék állt. Szini a „mellékek” kapcsán „százaz kapcsolót” emleget (122–123.), amelyet egy „szép hölgy kapcsol”. Ez a százaz szám valószínűleg csak a kapcsolótábla potenciális teljesítményét jelölte (a beköltözéskor még csak 33 mellék működött), de nem kizárt, hogy 1918 elejére ezt a 33 mellékletet 100-ra fejlesztették föl. (Az bizonyos, a *Napló* oly jelentős üzletfele volt a telefontársaságnak, hogy mint „komoly” üzletfélnek, Hatvany Lajosnak protekciója volt náluk. Hatvany levelezéséből kiderül, hogy jó embereinek, pl. Bajor Gizinek a telefonügyeit ő intézte el.¹⁸ A nagy színésznő, amikor ilyesféle gondja volt, tőle kért s kapott segítséget.) A külföldi tudósítások vétele mindenképpen komoly távközlési infrastruktúrát igényelt. A rendszeres kapcsolattartás e nélkül elképzelhetetlen lett volna.

Szini leírásából kiderül, a szerkesztőség őrizte a *Pesti Napló* régi, bekötött példányainak teljes sorozatát – akkor már közel hetven évfolyamot. Hogy a konkurens lapok régebbi példányait megőrizték-e, nem tudjuk, valószínűleg nem. De saját archívumuk, sajtókiváogat-gyűjteményük volt: „a betűrendes anyaggyűjtemény porlepte cikkei”-ről, a bennük való keresésről Szini írása külön megemlékezik, sőt arra is utal, hogy vannak szerkesztőségek, ahol nem az ő rendszerük él, hanem az úgynevezett svéd rendszer, amely fontosság szerinti sorrendben tárolja a kivágotokat (118.). Érdekes lenne tudni, ez a „betűrendes anyaggyűjtemény” időben milyen messzire nyúlt vissza, azaz mikortól kezdték építeni a rendszert. Természetesen mind a régi példányokat, mind a kivágotokat nem öncélúan tárolták. Ezeket egy-egy megírandó cikk anyaggyűjtéséhez használták.

¹⁸ Vö. Hatvany és Bajor Gizi 1917. decemberi levélváltását: *Hatvany levelei*, i. m. 306.

A lap általános jellemzése

Az „összeállt” lap jellegzetességei viszonylag jól fölmérhetők. Az irodalmi ambíció, amely Hatvany legfőbb jellemzője volt, a körülmények hatására egyensúlyba került az újságszerű funkciókkal. Verset a lap már nem vagy csak nagyon-nagyon ritkán közölt (ez nyilván a papírkorlátozás következménye), de erős, minden nap jelentkező, folyamatosan élő tárcarovat szerveződött. E rovat, amely a „vonal alatt”, azaz a szedéstükröt egy léniával formálisan is kettéosztó felület alsó harmadában, a közéleti-politikai aktualitások alatti részbe lett betörölve, s a 2–4. oldalakon is folytatódott – a magyar újságírói tradícióhoz igazodva, „olvasmányt” adott. A tárcarovat írásai így főleg novellák voltak, olykor kisregények vagy valamely hosszabb mű folytatásokban közölt részletei (ez utóbbira Hatvany regényes korrajzai,¹⁹ s Szomaházy István egyik regénye²⁰ lehet a példa). Ez a forma meglehetősen szabadságot adott az íróknak, a hagyományos novellaforma mellett dramatizált jelenetekre, sőt – mint Kosztolányi esetében – még verses bábjátékokra is volt példa. A fikciós szövegek mellett azonban olykor más jellegű írások is megjelentek e rovatban, így pl. írói arcképek, könyv- és színházi kritikák, művelődéstörténeti cikkek. Erős lett a folytatásos regényt közlő rovat is. Itt, a Hatvany-érában, Gábor Andor már említett műve mellett olyan klasszikus regény is napvilágot látott, mint Szép Ernő *Lila ákáca*, de említést érdemel Lakatos László vagy Szini Gyula produkciója is²¹ (utóbbi ide fordítást adott). A lap színházi, zenei és könyvkritikákat is közölt. E kritikák általában rövidek, tömörök voltak, a néhány sortól a fél-egy hasábig terjedtek, de rendszeresen a bemutatandó fejlemények viszonylag széles körét szemlélve jelentek meg. Összképet adtak. A zenei kritikákat többnyire Kacsóh Pongrác, a színházikat Kulinyi Ernő írta, de az utóbbiak „súlyosabb” darabjait olykor Szini Gyula vagy Kosztolányi. E kritikarovatok anyaga, már csak a szemlézett produkciók nagy száma miatt is, meglehetősen gazdag, ám – a rövidség miatt – inkább figyelemfelhívóak és informatívak, semmint az adott mű mélységeibe hatolók.

Egy napilap karakterét azonban, értelemszerűen, nem az irodalom, hanem a közélet: a politika, a gazdaság és – mint 1917–18-ban is – a mindent befolyásoló világháború eseményei, illetve ezek hírlapírói földolgozásai adják meg. A politikai anyag élén, a hagyományoknak s az aktuális igényekhez való alkalmazkodásnak

¹⁹ Pl. HATVANY: *Feleségek felesége*; ez „elszórva”, tárcaként jelent meg, 8. részét pl. 1917. okt. 11-én közölték.

²⁰ SZOMAHÁZY István *Expressvonal* című regénye részben rovaton kívül, részben a tárcarovat részeként jelent meg. E regény 2. folytatása pl. már tárcaként látott napvilágot 1917. nov. 1-jén.

²¹ A lap regényei ez időben: GÁBOR Andor: *Doktor Senki* (1917. márc. 28-tól), LEBLANC, Maurice: *Az aranysemű asszony*, ford. SZINI Gyula (1917. jún. 24-étől), LAKATOS László: *Hamupipőke* (1917. szept. 30-ától), SZÉP Ernő: *Lila ákác* (1917. dec. 21-étől), GÁBOR Andor: *Hét pillangó* (1918. ápr. 1-jétől), stb.

megfelelően, a vezércikk s a háborús eseményekről való tudósítás állt. A vezércikkek általában névtelenül jelentek meg (ez nehezíti meg pl. Kosztolányi vagy Karinthy e téren végzett munkájának azonosítását), de Hatvany általában szignálta írásait (többnyire zárójelbe tett *hl.* jellel), s Feleky Géza is megjelölte monogramjával vezércikkeit. E cikkek előtt, általában a bal felső sarokban, fett szedéssel, néhány soros tartalmi előzetes volt kiemelve, a gyors olvasói tájékozódást és orientációt segítve. A vezércikk, amely a politikai megnyilatkozás legfőbb formája volt, az aktuális eseményekhez igazodott, s így tematikailag meglehetősen szerteágazó. Ha néhány szóba próbáljuk sűríteni ezt a gazdagságot, akkor mindenekelőtt három mozzanat jelölhető meg: a békeigény, a demokrácia követelése és Károlyi Mihály szereplésének nyílt vagy rejtett támogatása. Ez az irányultság alighanem Hatvany Lajos személyes törekvéseinek függvénye volt, jöllehet 1917–18-ban a békevágymár valódi közönségigény kielégítését is szolgálta. A háborús események hírlapi követése, illetve a róluk való beszámolás az adott körülmények közt szükségképpen két fő forrásra alapozódott. A hivatalos hírszolgálatra, amely minden más lapnak is rendelkezésére állt, s amely gyakorlatilag kijelölte a publikus információk körét. Ez a tájékoztatásnak viszonylag nagy, de kívülről uniformizált részét alkotta. Természetéből fakad, hogy nem annyira a *Pesti Naplót*, mint inkább a hivatalos – háborús – információszolgáltatást jellemezte. Ehhez a lap egyéni hozzájárulása legföljebb a hírek újrafogalmazása, rövidítése-kivonatolása, illetve az illusztrációként szereplő rajzok (térképvázlatok) megkoncipiálása volt. A lapnak a hírszolgáltatáshoz való igazi hozzájárulása a saját külföldi tudósításokban érhető tetten. A *Pesti Naplónak* ugyanis saját tudósítói is voltak, elsősorban a bécsi, berlini, svájci és stockholmi tudósítások megszervezése említendő meg. A legtöbb és legfontosabb anyag a bécsi tudósító, dr. Szabó István nevéhez köthető, aki – bár a dualista monarchia másik fővárosában élve – csak félig-meddig volt „külföldi”, a monarchia egészét érintő legfőbb hírforrások közelében mozgott. Ami Bécsben történt, az magyar szempontból elsődleges jelentőségű esemény volt. Szerepének fölértékelődése részben a háborús viszonyokból, részben a gazdasági érdekek összmonarchiás természetéből fakadt. A *Naplónak* olykor alkalmi, „ki-küldött” tudósítói is voltak. Lakatos László pl. több alkalommal, több helyre is elutazott, hogy tudósítsa lapját; Szarajevóból (akkori nevén: Szerajevó) pl. egy hosszan elhúzódó bírósági tárgyalásról tudósított.²² Itt említendő meg, hogy a lapnak saját, csupán fordításra szakosodott fordítója is volt, akinek egyetlen dolga a külföldi anyagok (pl. politikusok beszédei) magyarra való áttétele volt. A hírszolgáltatás fölértékelődését mutatja, hogy a szerkesztőség és a kiadóhivatal telefonközpontjába száz készülék kapcsolódott, s minden szobában volt telefon.

²² LAKATOS László tudósításai közül néhány: *Az ukrán érseknél* (1918. márc. 9.), *Egy ukrán városban* (1918. márc. 10.), *Az ukrán-román határon* (1918. márc. 14.), *Az ukrán határról* (1918. márc. 20.), *A menekülők* (1918. márc. 31.).

A *Pesti Napló* természetesen, miként a többi lap is, csak a háborús cenzúra körülményei közepette, a cenzúrától korlátozva nyilatkozhatott meg. Mivel előzetes cenzúra volt, a lap kéziratban vagy kefelevonatban megjelenés előtt leadta ellenőrzésre a szám anyagát, amelyet a soros cenzor ellenőrzött. A problémás szövegeket (olykor csak egy-egy sort, olykor nagyobb szövegrészt, sőt egész cikket vagy hírt), amelyeket a cenzor kihagyásra ítélt, nem lehetett közölni. Az az írás, amelyet érintett a tiltás, így nyomtatásban már ún. cenzúrafolttal, üres felülettel jelent meg. A cenzor utólag, a megjelent számot is átolvasta, ellenőrizve, érvényesítették-e a tiltást, kihagyták-e a kihagyásra ítélt szövegeket. A cenzornak és az újságíróknak ez a párbaja, elsősorban következményei miatt vált igazán fontossá: óhatatlanul kialakult ugyanis az újságírók öncenzúrája, amely – előzetes, belső szűrőként érvényesülve – bizonyos dolgoknak már a leírását is megakadályozta. Az öncenzúra mértékét és területeit sajnos utólag már igen nehéz „megfogni”, de léte kétségtelen.

A *Napló* terjedelmének egy része a gazdasági élet fejleményeinek bemutatására fordítódott. Ez, ismerve a gazdasági ügyletektől elszakadó, „irodalmár” báró ambícióit és érdeklődésének irányait, aligha Hatvany saját, személyes igényeinek lenyomata. A kor olvasója azonban megkövetelte napilapjától az ilyen természetű információk közlését, a *Napló* polgári olvasóközönsége pedig nyilván fokozottan igényelte e témakör jelenlétét. A szokásos anyagok (pl. árfolyam alakulások regisztrálása, üzleti tudósítások, gazdasági visszaélések) mellett, a háborús viszonyok következtében megjelentek – méghozzá egyre gyarapodó mennyiségben – az olyan írások is, amelyek már speciálisan a háborús hiánygazdaság problémáiról szóltak, következményeit regisztrálták (pl. árdragítások, csempészesékek). S e kérdések, a szokásos gazdasági témáknál „érzékenyebbek” voltak, hiszen az életszínvonal romlásának, a fogyasztás csökkenésének és deformálódásának közvetlen mutatóiként lehetett értelmezni őket. Bodó Pál, Diószeghy Tibor, Kardos István s mások többnyire rövid és névtelen, s csak olykor szignált „anyagai” így a háborús viszonyok dokumentumaivá váltak. Jellemző a *Napló* irányultságára, hogy e helyzetben az olvasóközönség zömét adó középosztály s a hivatalnok réteg speciális problémái külön is tematizálódtak, sőt Hesslein József személyében „állandó” szakértője is lett e témakörnek.

Egy lap arculatát azonban igazában az mutatja meg, mely társadalmi rétegek (csoportok) élete emelődik általa a nyilvánosság fényébe, s mely rétegek (csoportok) vágyai és problémái artikulálódnak benne. A *Napló* esetében, nagyon leegyszerűsítve a dolgot, azt mondhatnánk, ez a réteg a pesti polgárság volt. Elsősorban nem a nagypolgárság, amelyre lapot építeni egyébként sem lehetett volna, hanem az a nagyon bizonytalan körvonalú, nagyon sokféle származási és kulturális csoportot magába foglaló szociális alakulat, amelyet középosztályként szokás emlegetni. Ez az elnevezés, értelemszerűen, különböző érdekeket és ízlést takar, s ez – pontosabban: ennek kielégítési szándéka – meg is látszik a *Napló* tárcarovatának nem-„nyugatos” szerzőin (pl. Szomaházy István s társai), illetve az általuk megtestesített, a *Nyugat*éhoz képest „konzervatív” ízlésvilágon, valamint azon, hogy a Jászi Oszkár-féle „radikalizmus”, amelynek elsőszámú hírlapi szócsöve a *Világ* volt, itt csak ritkán, már-már véletlenszerűen bukkant föl. (Egy-egy Szabó

Ervin- vagy ifj. Leopold Lajos-cikk²³ inkább csak színezte ezt az összképet.) Ha azonban az érdekartikulációt és a megnyilvánuló ízlést egy konzervatív-nemzeti, illetve egy polgári radikális „tengelyen” mérjük föl, a *Napló* egészében valahol középtájon, de inkább az utóbbihoz állt közelebb. Az előbbinél mindenképpen nyitottabb, „modernebb”, kulturálisan igényesebb volt. Ez több mindenben megfogható a lapban. Mindenekelőtt: a *Napló*ban jelen volt a pesti polgári élet hétköznapjainak, vágyainak és problémáinak, általában: viszonyainak folyamatos megjelenítése. Ennek az irányultságnak emblematisztikus szerzője Nádas Sándor,²⁴ aki a maga területén, a pesti polgári viszonyok ábrázolásában mintaszerűt alkotott, s írásai (pl. a „Pesti kövezet” című rovatának cikkei) a *Napló* érdekes, sőt jellegzetes darabjai. Ugyanebben az összefüggésben említhetők Harsányi Zsolt (H. Zs., Zsolt, stb.) rövid, „színes” írásai, Lakatos László belletrisztikája, Szini Gyula finom, kulturált megnyilatkozásai, stb. S mindenekelőtt: a *Napló* két legnagyobb egyéniségének, Kosztolányi Dezsőnek és Karinthy Frigyesnek névvel, név nélkül írott, sokféle variációt képviselő írásai. (A helyzetudatosításnak és érzület kifejezésnek ezek a remekei külön irodalmi, s külön történeti-szociológiai tanulmányt igényelnének. Hozadékkuk mindkét vonatkozásban bőséges lenne.)

A lapnak ez a polgársághoz, középosztályhoz kötöttsége olyan területeken is megmutatkozik, mint egyes – speciális – rovatai. Így leginkább a lóverseny-rovatot érdemes e vonatkozásban megemlíteni, amely a maga rendszerességével jól jelzi ennek az életszférának a középosztályi fontosságát. De megemlíthető az is, hogy immár a sport, jelesül a labdarúgás is teret követelt magának. (Ugyanakkor az is jelzésértékű, hogy a papírkorlátozások a labdarúgásról szóló információszolgáltatásnak sem kedveztek. Ez a sport, amely jellegzetesen alsó középosztályi kedvtelés volt, amikor terjedelemcsökkentés következett be, ki-kimaradt a lapból.)

A politikai alapirányultság

A lap, mint minden napilap, értelemszerűen „kiszolgáltató” volt a napi eseményeknek. Arról kellett beszélni, ami történt, s ez az eseményekhez kötöttség már önmagában is nagymértékben kijelölte a lehetséges állásfoglalások körét. Az elhúzódó világháború éveit ezek; a háborús nélkülözések és kényszerintézkedések mindenkinek – újságíróknak s olvasóknak egyaránt – alaptapasztalatát képezték. Sőt 1917-ben már az orosz forradalmak hírei és következményei is megjelentek a hírek között s értelmezésre vártak, majd 1918 őszén a magyar „ősz-

²³ Vö. SZABÓ Ervin: *Forradalmi emlékiratok* (1917. szept. 12.), „*A magyarság ügye külföldön*” (1918. febr. 28.), LEOPOLD Lajos, ifj.: *A választójog és a magyar értelmiség vezető szerepe* (1917. aug. 15. és aug. 19.)

²⁴ Nádas Sándor, aki a kor egyik jellegzetes újságíró személyisége volt, nem szerepel Szini Gyula szerkesztőségi szemléjében, a lapban való jelenléte azonban olyan természetű, ami arra vall, ő is szerződöttest munkatárs volt.

rózsás” forradalommal is szembesülni kellett. Nyilvánvaló, mindez kilendítette a lapot a békeidők szokásos kulturális reflexeinek pályájáról. De kérdés, milyen beállítódást váltott ki mindez a lap irányítóiból, s miképpen értelmeződik mindez a lap szövegeiben? Lengyel Géza, könyvében, arról beszél, hogy „Hatvany Lajos irodalmi színezetű, baloldali lapot igyekezett csinálni”²⁵ Ez a jellemzés nagyjából-egészéből helyes, de nem eléggé pontos, nem eléggé árnyalt, sőt a „baloldali” lap címkéje túlzottan általános, s így üres. A *Napló* irányultsága ennél körülhatárolhatóbb volt, jóllehet a cikkek teljes egyneműségét tételezni hiba lenne. Az egyéni véleményeknek volt bizonyos mozgástere, a lap állásfoglalása variációkban létezett, s csak ezek együtt jelölnek ki egy alapisányultságot, amely az egész lapot jellemezte. S hogy miként írható le ez az alapisányultság? Hatvany a lapot gróf Károlyi Mihálynak, a 48-as függetlenségi párt elnökének politikája szolgálatába állította. Ez végső soron hármás következménnyel járt; a lap a pacifizmus, a demokrácia s a magyar nemzeti érdekek szövetsége lett. E hármás törekvésnek reprezentatív megnyilvánulása Károlynak a *Pesti Napló* 1917. július 22-i számába írott vezércikke, a „Világbéke és demokrácia”. Ez a cikk már címében is összekapcsolja a béke és a demokrácia igényét, s ebből a kettős nézőpontból értelmezi az akkor éppen aktuális német „kancellárválságot”. Jellemző, hogy úgy véli: „A válság két irányban tört ki. Belpolitikailag Németország demokratizálásának erélyes és gyors követelésével, külpolitikailag Németország háborús céljainak pontosabb körvonalazásával és annak megállapításával, hogy Németország az annexió nélküli béke kimondásával és a nemzetközi jogrend elfogadásával a világ pacifista mozgalmához csatlakozik.” Németország remélt „neue Orientierungját” mindezek mellett azért is üdvözölte, mert, úgy vélte, ez a „gazdasági imperializmus” földadását is jelenti. Márpedig, mondja, ennek az imperializmusnak mindig is „ellensége” volt. „Az imperialista politikának azért, mert abban láttam a háború veszélyét, amit az események igazoltak is. A Neumann Mittel-Európája ellen azért küzdöttem, mert politikai és gazdasági önállóságunkat féltettem.” Károlyi, ma már tudjuk, jóhiszemű, de naiv politikus volt, illúziókat táplált. Ennek ékes bizonyítéka cikkének zárása, amelyben arról vall, hogy „az események csak megerősítenek abban a megrendíthetetlen meggyőződésemben, hogy ez a háború nem a militarizmus győzelmét, nem egyik vagy másik fél imperialista vágyainak teljesülését, hanem a tisztult demokrácia és a vele szorosan összefüggő világbéke diadalát hozza.” Ez a prognózis ugyanis, mint ma már tudható, teljességgel tévesnek bizonyult, a háború éppen az „imperialista vágyak” teljesülését hozta, s maga a békekötés, ahogy már élesebb szemű kortársak észre is vették, csak ideiglenes „fegyverszünetnek” bizonyult, egy újabb, még véresebb világháború előtt. Károlyi reálpolitikai naivitásának konsztatálása azonban nem járhat együtt azzal, hogy azt is megkérdőjelezzük, ami vélekedéseiben sokak közös óhaja s jogos érdeke volt: a béke- és demokráciavágy s a nemzeti önállóság igénye mindenképpen valós és jogos igény volt. Ezeknek Károlyi (s a lap) csak hangot adott. S Hatvany végső soron ezeknek az igényeknek a képviselőjére állította be lapját, vezércikkeivel pedig maga is ezeket szolgálta.

²⁵ LENGYEL Géza: *i. m.* 90.

Hatvanynak, mint vezércikkírónak, mint publicistának a bemutatása persze külön tanulmányt igényelne s számos tanulsággal szolgálna. Itt s most azonban elegendő ennek az alapirányultságnak a meglétét konstatálni – a lap tulajdonosának beállítódása ugyanis értelemszerűen maga után vonta a munkatársak, s így az egész lap politikai irányultságát is.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes – különböző időpontokban s más-más szerzőktől származó – cikkek, megnyilatkozások hangsúlyai teljesen azonosak lettek volna. Az egyéni kvalitások s az egyéniség (Hatvanytól nagyon is tisztelt) ereje modulálta ezt az alapirányultságot.

„A béke reklámja” című, 1917. július 12-én megjelent vezércikk (szerzőjének Kosztolányi Dezsőt gyanítom) pl. egyszerre képviseli a közös pacifista vonalat, s hárítja el a pacifizmust illető lehetséges vádakát:

„A békevény hangoztatásával nem az ügyünknek ártunk, de a háborúnak, egyes-egyedül ennek az intézményes szörnyűségnek. Ezt pedig minden alkalommal meg kell tenni, habozás nélkül.” Miért? „Annakidején a háborúnak is reklámot vertek, sippal, dobbal, pálinkával, virággal, beszédekkel és mérgezett cikkekkkel. Meg kellett fordítani az emberek természetes gondolkodását és nemes életöszönét az ellenkező irányba. Ezért lett a fehér fekete és [a] fekete fehér.” Az „emberiség pedig a szellemi szolgátság ideje alatt valósággal agyalágyulttá vált”.

Ez a cikk sem klasszikus „reálpolitikusi” megnyilatkozás, persze, de igazsága nehezen vitatható el.

„Szívós, hosszú és következetes volt a háború reklámja, amiből az következik, hogy a béke reklámjának is annak kell lennie és sok időbe tart, míg a megbolygatott rendet helyreállítjuk. *De a mi munkánk szebb, mert a béke mégiscsak a természetes állapot.* [...] Szerény hitünk szerint az a természetes állapot, hogy lábön érjen meg a gabona és az emberek öszen haljanak meg. Mellettünk van a természet. A béke reklám-cédulái, a fák levelei is, melyek minden évben új életet lehelnek, a béke reklám-lámpái a nap és a mennyboltozaton reszkető csillagok is.”

A békének mint „természetes” állapotnak ez az elve érvényesül Kosztolányi egy másik, szignált, cikkében is, a „Statisztika piros vérrel” címűben. Ez az 1917. augusztus 5-én megjelent, afféle második vezércikként elhelyezett írás egy háborús hivatalos statisztika pacifista interpretációja. Igazsága is, meggyőző ereje is nagy, hiszen alapösszefüggésekre irányítja a figyelmet.

„Külön statisztika említi föl, hogy az ellenség kerek 18.000.000 embert vesztett. Kinek jut már eszébe az, hogy e számnak valaha eleven fedezete volt, emberek álltak mögötte, kik most a földben, vagy a tenger fenekén rothadnak, egykori békés társaink, kik hegedültek, sakkoztak és olvastak. 18.000.000 élet, 18.000.000 szív és agy, a háttérben apák, anyák, gyerekek, rokonok, ismerősök és barátok, a mértani arány szerint növe, a végtelenségig. Hogy mi a haláluk igazi oka, a diagnózist senki sem tudja. Egy eszme nélkül szükölködő, buta vérengzés mártírja mindnyájan.”

Ezek a mártírok (s ez a cikk irányultságára mélyen jellemző) elvileg ellenségek, a másik „oldalon” állnak. De Kosztolányi számára nem ez a lényeges, számára maga a háború az igazi probléma:

„a jóság a földön katonaszökevénné vált, a bölcsesség pedig egyszerűen meglógott az emberiség soraiból. Parlagon hevernek a földek, de a tudományok és a művészetek is.”

A pacifizmusnak ez az alapszólama, melyet esetleg „irodalmi” (s nem politikusi) megnyilvánulásnak vél az olvasó, másként szólal meg egy másik író, Karinthy Frigyes cikkében. Ő 1917 szeptember 8-án, „A függöny előtt” című rovata „Eszmék alkonya” című írásában „a rajongó és korlátolt pacifista” bírálatát adja – pacifista nézőpontból.

„Régóta nyugtalanul nézem és hallgatom a békepárti világszemlélet programját és érvelését – írja –, sajtóban, irodalomban, élőszóban, költészetben. Nyugtalanul, mert az igazságot keresem és nem a magam igazát – nyugtalanul, mert érzem, hogy *nekik van igazuk, és félek, hogy rosszul bizonyítják igazukat a hazugsággal szemben, s rossz védekezésükkel elvesztik a pert, melyben őket illetné a győzelem.*”

Karinthy a „nem szabad megölni az embereket, tehát nem szabad háborúnak lenni” érvelést „gondolattalan felháborodásként” kezeli. A háború ugyanis, szerinte, „több, mint embermészárlás”, rosszabb. Konklúziója ezért ez:

„Új jelszó kell, elvtársaim – a »le az embermészárlással!«, kevés, bármilyen szépen hangzik. Más, jobb szavakban, mikor nemcsak az emberrel, hanem az ő eszméivel is foglalkoztak, nem kellett volna magyarázni, hogy van, ami nagyobb bűn az ölésnél, van, ami rosszabb a halálnál: s ennek a neve a *szolgaság!* A háború pedig szolgaságot jelent. Ha az ember természettől fogva örökké élne és nem ötven vagy hatvan évig, mint ameddig él, akkor igen, akkor a legnagyobb érték, amit elvehetnek tőle, az élete volna s a legnagyobb bűn a gyilkolás – de így, mikor mindnyájan előbb vagy utóbb meghalunk, nagyobb bünt követ el az, aki *az életem tartalmát* veszi el, mint az, aki az életemet – az élet tartalma pedig a *szabadság.*”

A háború igazi ellentéte így számára „nem a béke, hanem az eszmék forradalma”.

A háború opponálásának ez a radikalizáló hatása természetesen nemcsak Karinthyra volt jellemző; a háború ellenesség és a demokratizálódás igénye fogékonnyá tette a lapot az oroszországi események nyitotta alternatívára, a forradalomra is. A lap ugyan nem volt radikális lap, de az eseményekről való tudósítás és az események értelmezésének elkerülhetetlensége szükségképpen beemelte a horizontba a forradalmat, mint lehetőséget. Ennek, a szorosán vett tudósításokon túl, szimpomatikus jelzése, hogy a leginkább radikális vezércikk-író Feleky Géza (aki tudjuk, utóbb a *Világ* vezető publicistája lett), már cikket írt Marxról (s a marxizmusról), illetve hosszú, két részes portrét vázolt föl az orosz bolsevik forradalom egyik legkarakteresebb, kezdetben Leninnel majdnem azonos súlyúként kezelt vezéregyéniségéről, Trockijról.²⁶ Ezek az írások, persze, elsősorban informatív, tájékoztatást szolgáló írások, de hatásuk nyilvánvalóan összetett volt: nemcsak információt nyújtott, a gondolkodást valamiképpen terelte is a radikalizálódás irányába.

²⁶ L. pl. FELEKY Géza: *Trockij* (1918. febr. 22 és febr. 23.).

A *Napló* erejét, munkatársainak kvalitását mutatja azonban, hogy – némileg rációfalva Károlyi Mihály naiv hitére – az alakuló folyamat belső veszélyeinek érzékelése is föl-fölbukkan a lapban. Két, történeti perspektívában szemlélve különösen fontos adalékot célszerű külön is megemlíteni e vonatkozásban. Az egyik Kosztolányi cikke, amely „Őszintén szólva” című rovatának apró remeke, a „Zsarnok fehér sapkában” (1917. okt. 7.). E cikk, bár látszólag csak egy cukrászdai epizód általánosítása, a leglényegesebbet, a háború okozta mentális változásokat diagnosztizálja, élesen, pontosan. Helyzetképe ez:

„Mindenütt apró, mérges kis zsarnokokkal találkozunk. Zsarnok a pincér, a kalauznő, a fürdőszolga, a házmester. Ebben a korban, mikor az ember kevesebb a semminél, a kicsinyek – csodálatos, hogy éppen ők – hatalmi tébolyban szenvednek és reggeltől estig toporzékolnak a maguk szemétdobján. [...] Ami elpusztult, a szabad akarat, az egyéni élet most kapja meg a kegyelemdőfést, azoktól, akik ezzel legtöbbet vesztek. »A világháború utolsó csatája«” ez.

Ha úgy gondolnánk, hogy ez csupán egy érzékeny, „szenzibilis” író intuitív megnyilatkozása, alighanem tévednénk. A tüneteket Kosztolányi teljes tudatossággal, célzottan rögzítette. Már írása fölvezetése elárulja ezt:

„Milyen változást hozott a háború mindennapi életünkbe? Aki ma él, az csak kis kavicsokat szedegethet a háborús porból. Egykor ezeket a kavicsokat talán piramissá rakják össze. Napóleon pedig, a leendő kor békés hadvezére majd rámutat ezekre a gúlákra: *a háború évezredes sötétsége tekint innen rátok, emberek.*”

A cikk zárása pedig ez:

„Emlékszem, a háború kezdetén azt hangoztatták, hogy a háború a rendet jelenti, »nem történik más, csak az, hogy rend lesz«. Meg kell állapítanom: már majdnem rend van.”

Aki tisztában van vele, hogy az ún. összeomlás, majd a három forradalom akcióiban, 1918–19–20-ban milyen emberi frusztrációk szabadultak föl, s vezettek véres eseményekhez, emberi életek kioltásához vagy megtöréséhez és deformálásához, csak az tudja fölmérni e diagnózis éleslátását. Az ugyanis, amit itt Kosztolányi kinagyítva megrögzített, mélyebb s elementárisabb fejlemény volt, mint amit a politikai eszmetörténet érzéklni képes, mindent besorolva egy politikai dichotómia kategóriába.

A másik adalék, amely e vonatkozásban mindenképpen megemlítendő, egy névtelen vezércikk, „Magyarország amputálása” (1917. aug. 11.) – stílusa és érvelésmódja alapján úgy vélem, ezt is Kosztolányi írta. Ez az Osztrák–Magyar Monarchia elszakadásra készülő cseh részének politikai aspirációira figyel föl, s nagy éleslátással, mondhatnánk profétikusan kimondja:

„Magyarországot amputálni akarják. Már neki is gyűrőzköttek a cseh felcserek és kuruzslók, felkötötték kötenyüket és csak a békekötés alkalmára várnak, hogy belénk merítsék a kést, a vérünket, a húsunkat vegyék s a rokkantak országából, mely a világháború alatt számtalan fiát veszttette el, rokkant országot teremtsenek.” „[E]gyre több az írásos bizonyíték is, a tüzes szónokok nem átalják leírni és kinyomatni, a háború kellős közepén, hogy ők és a katonáik, kik végre velünk egy hadsereg kötelékébe

és parancsnoksága alá tartoznak, tulajdonképpen ellenünk, a mi országunk megcsonkításáért harcolnak. A cseh hadicél: a mi veszünk.”

Ez a veszélyérzékelés, látszólag túl élénk színeivel, nemcsak előre jelzi a bekövetkezőket (bár Trinanon teljes méreteit nem sejti), de – éles ellentétben a majdani szokásos irredenta retorikával – egy reális magatartás megfogalmazásáig is eljut.

„Napról-napra világosabb – olvashatjuk e cikkben –, hogy ebben az örültségben rendszer van. Semmi kifogásunk az ellen, ha a csehek a maguk módján keresik a boldogságot és kiépítik nemzeti államukat, védőbástyákat emelnek maguk köré és épületeket betetőzik a cseh műveltség és irodalom Pazar kupolájával. Boldogság lenne tudnunk, hogy elégedett és szabad néppel élünk monarchikus közösségben. Odaadjuk nekik a Szíriuszt, a Holdat, az Eget. Ellenben joginkból egy fikarcnyit sem engedünk át, a földünkön egy talpalatnyit sem. Ezt most félre nem érthetően világgá kell kiáltanunk.”

A lap politikai irányultságának részletező leírása természetesen csak egy kismonográfiában lenne megvalósítható, s csak úgy, minden lényeges részletre kitérve, lehetne teljesen plauzibilis képet adni arról a szerepről, amelyet a lap a politikai mező alakításában betöltött. Erre itt s most nincs mód. Annyit azonban, úgy hiszem, ez a néhány kiragadott példa s rövid jellemzés is elárul, hogy a lap egy különösen bonyolult periódus antinómikus viszonyai közepette próbálta betölteni eseményrögzítő és helyzetkifejező szerepét. S ezt a maga törekvésein belül színvonalasan tette. Más kérdés, hogy az a cél, amelyet a lap tulajdonosa maga és lapja elé kitűzött, eleve megvalósíthatatlan volt. A béke és a demokrácia harmonikus megvalósulása helyett az események tragikus dramaturgiával bontakoztak ki.

Küzdelem a nyilvánosságért

A lap politikaalakító szerepének megítélését egyebek közt az is nehezíti, hogy politikai irányultsága csak korlátok között nyilvánulhatott meg. Az előzetes cenzúra, mint volt már szó róla, kiszűrte a lehetséges hírek, információk és értelmezések egy, az államrezon szempontjából „érzékeny” részét. (Ennek kétségbevonhatatlan bizonyítékai az ún. cenzúrafoltok, valamint a cenzúrára utaló nyílt utalások: ezt vagy azt a cikkünket, hírünket, úgymond, a cenzúra nem engedélyezte.) De hogy pontosan mit szűrte ki a cenzúra? – nem tudható. Szerencsére megmaradt néhány kötet a lap ügyészségen bemutatott és ismételt ellenőrzött példányaiból. (E kötetek ma az SZTE Egyetemi Könyvtárban találhatóak.) Ezekből a példányokból kiderül, hogy a szerkesztőség olykor kijátszotta az ellenőrzést, nem hagyta ki a kihagyásra ítélt szövegrészt, vagy pótlólag, ellenőrizetlen szöveggel toldotta meg a már cenzúrázott anyagot. Feleký Gézának (f.g.) szignóval jelölt „Magyar béke, magyar békepolitikuskok” című, 1918. február 26-i vezércikke pl. cenzúrafolttal jelent meg, a cenzúra a cikk végét teljes egészében elhagyatta, az üres folt alatt

csak a szerző szignója maradt meg. Ám a cikk második hasábjára, amelyet a jelek szerint a cenzor szintén ki akart hagyni, megjelent, s az utólagos ellenőrzésnél ezt az egész második hasábot megjelölték, inkriminálták. Ez a rész Andrássy Gyula békepolitikájáról szól, s egyebek közt az áll benne, hogy

„Andrássy soha sem járt olyan közel ennek a nagy ambícióknak [ti. a Deák Ferenc színvonalára való fölemelkedésnek] megvalósításához, mint 1914-ben és 1915-ben, amikor a megértés és a béke útját egyengette, minden hivatalos meghatalmazás nélkül, a magyar nép egyértelmű meghatalmazásából...”

Az 1918. április 17-i szám 4. oldalán, a 3. hasábjában az új külügyminiszternek, Burián Istvánnak pályáját tekintik át. Az ügyész a „Burián pályája” című rész majdnem teljes egészét aláhúzta, s föléje odaírta: *Eltér az eng. kézirat[tól].* Az inkrimináció oka itt nyilván a közös külügyminiszter pályájának meglehetősen kritikus interpretálása volt. Az 1918. március 1-jei szám 3. oldalán, a harmadik hasábjában olvasható a lap bécsi tudósítójának, dr. Szabó Istvánnak (*Dr. Sz.*) szignóval jelölt tudósítása: „Csapataink bevonulnak Ukrajnába. Akciónknak azonban nincsen hadművelleti célja.” Az ügyész az egész tudósítást bekeretezte, s melléje a margóra odaírta:

„Kézirat van, de engedélyi záradék nincs rajta. Lukács szerk. aláírásával a kézíraton ill. kefelevonaton az a megjegyzés van, h. a sajtóbizottságnak bemutatva, de vissza nem érkezett. Telefonon azt az értesítést kapták, hogy a nem közölhetők közt nincsen! Ezért közölték.”

Nyilvánvaló, hogy itt a cenzúra figyelmét a kül- és katonapolitikai megfontolások keltették föl. Ám nem dönthető el, hogy ez esetben a lap, pontosabban Lukács Gusztáv Jenő segédszerkesztő ügyeskedett-e, megpróbálva kijátszani a cenzúrát, vagy a cenzúra gépezete akadozott, s az újság csak az így nyílt térbe nyomult be. Így is, úgy is láthatóvá válik azonban némileg az a határ, amely a lehetséges nyilvánosságot szegélyezte.

Ezeknél az alkalmankénti ügyeskedéseknél fontosabb fejlemény, hogy a lap olykor nyíltan reflektált a cenzúrára, próbálván tágítani saját mozgásterét. (Már önmagában az is beszédes tény, hogy ilyen szöveg egyáltalán megjelenhetett, a cenzúra „eltúrte”, nem szúrta ki.) Az 1918. június 29-i szám „A kritika” című rövid jegyzete ebben a sajátos, furcsa küzdelemben enged bepillantani. Maga a cikk a „cenzúra fejtelenségét” bírálja. Az érvelés bravúros, jó érzékkel a hivatalos politika tekintélye mögé húzódik, s úgy bírál:

„A cenzúrának ez a rendszertelensége és ötletszerűsége, amelyet már Wekerle miniszterelnök is nemcsak hogy elítélt a Házban, hanem amelynek állandó kritikájára úgyszólván buzdította a sajtót, teljes exotikus szépségében virágozott ki a legutóbbi napokban. Ezerféleképpen és ezer elvnek hódolva cenzúrázták és nyomorították tudósításait még az olyan lapnak is, amely egyáltalában nem akar lázítani, hanem csak az eseményeket regisztrálni, mint a Pesti Napló.”

S hogy mivel vádolja a cenzúrát e cikk? Nem egyik vagy másik elvét, szempontját kifogásolja, hanem a következtelenségét.

„Ami tilos volt az újság harmadik oldalán, arról szabad volt írni a negyediken és vizsont. De egyéb közleményekkel is így tettek. Vezető elv és rendszer nélkül törölték össze-vissza, szavakat, amelyeket kihúztak, öt sorral lejjebb engedélyeztek, úgy hogy tulajdonképpen ők maguk engedtek megírni mindent, mégis fehér foltokkal fölöslegesen izgatták a publikumot.”

Ravasz érvelés ez, nem magát a cenzúrát, csak a cenzúra „következetlenségeit”, a gyakorlatot vonja kétségbe, de végső soron teljesen elhitteleníti azt. S mindközben leszögezi a nyilvánosságához való jogát is:

„Semmiféle szenvedelmet nem akarunk szítani, de jogunk, hogy elmondjuk, hogy mi történt. Ez jogunk, ez kötelességünk, ez a mesterségünk.”

E cikk, persze, nem pusztán, s nem is elsősorban a szerkesztőség bátorságát mutatja, hanem a cenzúra korlátozottságát. Azt, hogy így vagy úgy, de – nyilván a korábbi idők szabadelvű nyilvánosságeszemléjének továbbélése, rejtett sugárzása révén – lehetett „beszélni”, kiostálásra „csak” meghatározott információk kerültek.

Hogy milyen jellegű és mértékű volt az öncenzúra, amely minden hasonló szituációban szükségképpen fölbukkan, nem mérhető föl pontosan. Inkább csak sejtéseink lehetnek róla. Az azonban kétségtelen, s ez bizonyosan a cenzúra meg tapasztalásával is összefüggött, hogy a nyomtatott sajtó nyilvánosságteremtő és beállítódásokat generáló szerepének öntudata fölerősödött, erősebb volt, mint a háborítatlan békeidőkben. Abban a jegyzetben, amelyik akkor született meg, amikor egyszer öt napig nem jelenhettek meg a lapok, szinte elméleti tisztasággal mutatkozik meg ez az öntudat. Az 1918. június 28-án publikált „Öt süketnéma nap” című, alig egy hasábnyi cikk a modern, már médiumokra utalt nyilvánosság apoteózisa. Az újságnélküliséget, nagyon jellemzően, úgy fogja föl, hogy ezekben az újságnélküli napokban „a történelem egy darabig sötétben pergett, a szemnek nem láthatóan, a fülnek nem hallhatóan”, s „ez [a helyzet] minden másodperccel elviselhetetlenebbé vált”. Ám, a cikk szerint épp ez a helyzet mutatja meg, mi az újság hivatása a modern életben.

Az újság, mondja a cikk, „[a]rra van hivatva, hogy mint egy óriási gyűjtőszekrény, magába fogadja az összes emberek feszülő és kiobbanni készülő idegességét s aztán eloszlassa azáltal, hogy a hozzá befutó kétségeket és sejtelmeket megcáfolja, a valóságot pedig lerögzíti.[...] Soha annyi rege, rémhír, legenda nem terjengett a városban, mint ebben az időben, melyben nem jelent meg az újság s okos és buta, jóhiszemű és rosszhiszemű emberek egyformán terjesztették, egyformán hittek bennük. Budapest már nem is volt egy város. Annyi igazság és annyi hazugság élt itt, ahány városrész, később amennyi utca s az utolsó napon, amennyi ház és ember volt. Darabokra hullott, szilánkokra szakadt az egész társadalom.” Az újság ugyanis „csak azáltal válik tette, ha megjelenik és a közönséghez jut, az a lelki tisztálkodás, melyet naponta elintézőnk, mikor egy-egy mindnyájunkat érdeklő kérdést megvitatunk, csak akkor folyamatos, ha lenyomatjuk és elterjesszük azt, amit gondolunk és tudunk.”

A nyilvánosságnak ez a fölfogása egy implicit újságönképet is tartalmaz. Az az újság, amelyik e cikk háttérében fölsejlik, nem egyszerűen hírlap, s nem is csak

politikai szócső – ez az írás a megbeszélő újság eszményéről árulkodik. Azaz itt a hírhez hozzátartozik a hír értelmezése, megbeszélése is. Ugyanakkor jellemző, hogy e cikk elhárítja azt a vádat, hogy az újságok a hazugságot terjesztik, hogy manipulálnak: „De mi lenne az egészségünkől orvosok, az igazságból pedig újságok nélkül”? Igazságnak és újságnak ilyen szoros összekapcsolása óhatatlanul fölveti a kérdést, nem naivítás-e ez? S a későbbi fejlemények felől nézve kétségkívül az. Ám talán nemcsak az. Az a szabadelvű nyilvánosság-eszmény, amely a dualizmus évtizedeiben még meghatározó volt, még – legalábbis törekvéseiben – valóban az igazság keresőjének és hirdetőjének tudta az újságokat. (Ebben az első nagy törést alighanem éppen a háborús viszonyok jelentették, propaganda-kényszert és cenzúrát hozva.)